

TREBALL DE FINAL DE GRAU

Exploració de la prosocialitat als centres penitenciaris: Propostes d'intervenció dels plans de reinserció

Informe final

Universitat Autònoma de Barcelona

Alumne: David Montufo Solervicens

NIU: XXXXXXXX

Tutora: Mayka Cirera Amores

Grau de Psicologia

Curs acadèmic: 2020-2021

Data de lliurament: 6 de maig del 2021

Agraïments

Vull agrair a totes les persones que m'envolten, família i amics, pel suport moral i l'energia positiva que m'han transmès en tot moment. Tanmateix, dono gràcies a totes les professionals de l'àmbit penitenciari que han col·laborat i fet possible que la investigació es pugui dur a terme; en especial a la Sandra, l'Enric, la Teresa, la Marta i en Jordi. També, i especialment, vull agrair a la Mayka Cirera Amores, tutora d'aquest treball, per la seva implicació i interès en l'evolució d'aquest, sempre sostenint un fons cooperatiu i generant un clima de caliu en tot moment. A més, la mateixa prosocialitat, a la que es basava el treball, ha estat present en el procés i seguiment del treball.

Resum

La prosocialitat és clau per trobar una fraternitat universal que fa possible una harmonia real, des de la diversitat humana fins a la cohesió i unió social. Aquest treball se centra en la població penitenciària, una població que es troba, generalment, a centres penitenciaris en una situació de reinserció. Aquest projecte d'intervenció s'ha basat en un ampli marc teòric, amb l'objectiu de trobar els punts forts i dèbils dels actuals programes de reinserció, esbrinar si existeixen factors d'inviabilitat per a les professionals, i analitzar la inclusió en els plans. Un cop establertes les línies d'estudi, es van realitzar diverses entrevistes a professionals de l'àmbit penitenciari, així com la visita a un centre penitenciari i una llar d'acollida per a presos en semilibertat. La falta de recursos i espais que tenen les professionals a l'hora de realitzar els programes o el tall abrupte de les persones preses un cop finalitzen la seva condemna són alguns dels factors detectats a optimitzar, claus per a futures propostes de millora. L'àmbit penitenciari s'ha anat actualitzant molt positivament, però és necessari un compromís ferm i una major implicació per part de la comunitat per a seguir millorant.

Paraules clau: inclusió, junta de tractament, prosocialitat, reincidència, reinserció.

Abstract

Prosociality is key to finding a universal brotherhood that makes real harmony possible, from human diversity to social cohesion and union. This work focuses on the prison population, a population that is generally in prisons in a situation of reintegration. This intervention project has been based on a broad theoretical framework, with the aim of finding the strengths and weaknesses of current reintegration programs, finding out if there are factors of unviability for professionals, and analyzing the inclusion in the plans. Once the lines of study were established, several interviews were conducted with professionals in the penitentiary field, as well as a visit to a penitentiary center and a shelter for prisoners on parole. The lack of resources and spaces that professionals have when carrying out the programs or the abrupt cut of the people taken once their sentence ends are some of the factors detected to be optimized, keys for future proposals for improvement. The prison area has been updated very positively, but a strong commitment and greater involvement from the community is needed to continue to improve.

Keywords: inclusion, treatment board, prosociality, recidivism, reintegration.

Índex

1. Introducció.....	pàg. 6
2. Marc teòric.....	pàg. 8
2.1. Els plans de reinserció.....	pàg. 8
2.2. Els inicis dels plans de reinserció a Espanya.....	pàg. 9
2.3. Tipus de programes de reinserció.....	pàg. 10
2.4. Reincidència.....	pàg. 12
2.4.1. Què és la reincidència?.....	pàg. 12
2.4.2. Factors de risc per la rehabilitació.....	pàg. 12
2.4.3. Factors afavoridors per la rehabilitació.....	pàg. 13
3. Metodologia.....	pàg. 15
3.1. Objectius.....	pàg. 15
3.2. Mètode.....	pàg. 16
3.3. Disseny de les entrevistes.....	pàg. 16
4. Resultats.....	pàg. 19
5. Conclusions.....	pàg. 27
Referències bibliogràfiques.....	pàg. 34
Annexos.....	pàg. 37
• Versió reduïda de les entrevistes.....	pàg. 38
• Protecció de dades de les entrevistades.....	pàg. 53

1. Introducció

La prosocialitat és clau per a trobar una fraternitat universal que fa possible una harmonia real, des de la diversitat humana fins a la cohesió i unió social. Aquesta capacitat de l'ésser humà és una via segura per a la prevenció de la violència i per al canvi cultural. És a dir, treballar per a una comunitat inclusiva. Per a ser prosocial cal mirar amb lupa i desxifrar com actua una persona que fa que tot flueixi millor en un ambient on està aquesta persona (Roche, 1995).

Aquest treball se centra en la població penitenciària, part de la societat que, qüestionat per algunes, encara es troba marginada de la resta (Añaños-Bedriñana i Jiménez, 2016) tot i el constant avanç amb l'objectiu de millora. La població penitenciària es troba en una situació de reinserció, amb l'objectiu de poder tornar a la llibertat complint amb les normes socials i, sobretot, per resoldre qualsevol mena de problema interpersonal generador de l'actitud per la qual van entrar. Des d'aquesta perspectiva, entenem que la clau està a plantejar la delinqüència com a una problemàtica de la comunitat, qui ha de ser capaç d'integrar en la societat a un determinat nombre de persones que no compleixen amb els requisits mínims establerts per a mantenir una convivència social en condicions. Per tant, el delictes no només és responsabilitat del delinqüent, sinó principalment de la societat en el seu conjunt, que no ha estat capaç d'evitar o remoure les causes que expliquen la comissió de la mateixa persona; com la desigualtat, l'exclusió, la manca d'expectatives, entre d'altres (Daunis, 2016).

Per entendre què són els plans de reinserció, cal definir abans el que és la reinserció. La reinserció és el procés mitjançant el qual es pretén que una persona pugui tornar, de forma eficient, a la seva llibertat com a integrant de la societat a la qual pertany. L'Estat ha de garantir aquests serveis bàsics per tal de no deixar marginada a part de la població (Perez i Merino, 2016; Hinojosa, 2020). D'aquesta manera, els centres penitenciaris tenen l'obligació d'establir recursos i projectes que permetin portar a terme aquesta finalitat (Gacono et al, 2001; Redondo i Frerich, 2014; Ward i Eccleston, 2004; Zara i Farrington, 2016). La finalitat dels programes de reinserció social és

establir un canvi profund en la població penitenciària i promoure un comportament prosocial per tal de reduir les activitats delictives (Cooke i Philip, 2001; Cullen i Gendreau, 2006).

La primera part del treball consta d'una exhaustiva cerca i recollida d'informació, amb l'objectiu d'introduir el context penitenciari. Donat que el treball és un projecte d'intervenció que té l'objectiu d'optimitzar, si s'escau, els actuals plans de reinserció dels centres penitenciaris, cal iniciar la recerca amb un context i marc teòric, ja que ho requereix un terreny tan específic com és l'àmbit penitenciari. Així, l'objectiu principal del treball és localitzar quins aspectes dels programes de reinserció actuals, i els processos que els envolten, es poden optimitzar. I, des de la basant teòrica, les aportacions de les professionals entrevistades, i la mateixa experiència a les visites al centre penitenciari XXX i la llar XXX, trobar alternatives per a poder fer futures propostes òptimes per aconseguir programes més eficaços i reduir la reincidència.

2. Marc teòric

2.1. Els plans de reinserció

La reinserció és el procés i conseqüència de reinserir. Reinserir, per una banda, és l'acció de tornar a formar part d'un conjunt o grup que, per algun motiu, s'havia abandonat. D'altra banda, s'entén la societat com un sistema que ofereix contenció als seus integrants. Les persones que formen part d'una societat tenen accés a certs serveis bàsics que l'Estat ha de garantir i que són indispensables per portar una vida digna: salut, educació, etc. Els individus que no tenen accés a aquests serveis, per tant, estan marginats de la societat (Perez i Merino, 2016; Hinojosa, 2020).

La reinserció social també es refereix a reincorporar a la societat a les persones que estan complint condemna, o van complir, a la presó, abans de tornar a la llibertat. En aquest cas, l'Estat ha de facilitar l'accés a l'ocupació per a minimitzar la possibilitat que els individus caiguin en la reincidència i tornin a delinquir. La definició de reinserció prové de filòsofs i pensadores com Sòcrates, que ja feien referència al fet que la maldat era conseqüència de la ignorància; o Concepció Arenal, que a més va ser periodista experta en Dret, qui va mencionar l'èpica frase “obriu escoles i es tancaran presons”. En el cas d'Espanya, a la seva Constitució es diu que les penes privatives de llibertat estan orientades a la reeducació i la reinserció social, tal com recull l'article 25.2. L'article 59 de la Llei Orgànica General Penitenciària el defineix com el conjunt d'activitats directament dirigides a la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats i penades. D'aquesta manera, a les presons s'estableixen recursos i projectes per assolir que els presos al complir condemna puguin incorporar-se a la societat amb facilitat (Perez i Merino, 2016; Hinojosa, 2020). A més, perquè això es compleixi de manera efectiva, l'article 60 de la Llei Orgànica General Penitenciària assenyalava que els serveis encarregats del tractament dels presos s'esforçaran per tindre en compte els diferents aspectes de la personalitat i context de cada persona per tal de poder adoptar els plans i que, en cap cas, sigui perjudicial per al procés de reinserció. A més, com bé indica l'article 12 del Reglament Penitenciari, és un dret participar en els programes de tractament, tanmateix indica l'obligació de

l'Administració Penitenciària a que els plans individualitzats per a cada persona presa siguin revisats, almenys, cada sis mesos.

La majoria de programes de reinserció que s'apliquen a les presons espanyoles tenen un enfocament psicològic de tipus cognitiu-conductual, ja que són els que han provocat resultats amb major eficàcia en diverses mides avaluatives i, a la vegada, una disminució de la reincidència delictiva (Gacono et al, 2001; Redondo i Frerich, 2014; Ward i Eccleston, 2004; Zara i Farrington, 2016). D'altra banda, pel que fa a la duració dels programes de reinserció, tenen una temporalitat molt variada que depèn dels objectius i metodologia, entre altres aspectes, amb la intenció de fer un profund canvi de la forma de pensar i sentir i, a la vegada, resoldre problemes interpersonals que promoguin un comportament prosocial i reducció de les seves actuacions delictives (Cooke i Philip, 2001; Cullen i Gendreau, 2006); tenint una duració mitjana d'entre 6 mesos i 2 anys.

2.2. Els inicis dels plans de reinserció a Espanya

La legislació a Espanya s'ha caracteritzat per ser rígida, en comparació amb la resta de països europeus. Fins a l'Edat Moderna no es va despertar inclinació per la reeducació de les persones que es trobaven als centres penitenciaris i, progressivament, es va introduir la idea de reinserció (Fernández, 2014). Tot i això, l'interès per la reeducació no va sorgir fins a l'any 1978, amb l'aprovació de la Constitució Espanyola. És a l'article 25.2 de la Constitució Espanyola el que fa orientar la política penal i penitenciària cap a la reeducació i reinserció social, garantint els drets fonamentals de cada persona que es troba en aquest procés. Però va ser l'any 1979, amb l'aparició de l'article 1.1 de la Constitució, que la nova Llei Penitenciària va aportar un nou plantejament pel que fa a un sistema garantista pels drets i interessos jurídics dels reclosos, aportant un canvi rellevant en els centres penitenciaris (García, 1999), convertint a l'Estat més social, garantista i inseridor (Burón, 2009)

Així va començar l'existència dels plans de reinserció que, amb el temps, han anat evolucionant, sent més progressistes. A partir del 2005, després de molts progressos, els programes de reinserció van agafar més pes i han sorgit nous programes. Tot i això,

la reincidència segueix sent una problemàtica important avui dia, fet que requereix l'actualització constant del sistema per context.

2.3. Tipus de plans de reinserció

Hi ha plans de reinserció molt diversos que es troben en constant canvi. A continuació, es mencionen alguns dels principals programes actuals, a Catalunya i la resta d'Espanya, dels centres penitenciaris. L'elecció d'aquests és definida per la rellevància que presenten per la seva funció i objectius que presenten, per l'alarma social que generen els propòsits pels quals es duen a terme els programes i, també, pels confortadors resultats que s'obtenen. Aquests queden recollits públicament a l'Administració d'Intervenció social de l'àmbit penitenciari a la Generalitat de Catalunya, a la corresponent Administració estatal, i a la 'Fundación Salud y Comunidad':

-Programa de Control de l'Agressió Sexual (PCAS o SAC): Són dos dels programes que més es porten a terme als centres penitenciaris. És un tractament per agressors sexuals amb una basant cognitiva-conductual. S'aplica en modalitat grupal, amb dues hores de duració per setmana sense arribar a l'any de duració. Els principals objectius dels programes és prendre consciència i control de la seva problemàtica.

-Programa d'Atenció Integral de Malalts Mentals (PAIEM): Aquest programa, o algun similar, està sempre present als centres penitenciaris. La finalitat és donar una assistència adequada aquelles persones que ho necessiten, amb la finalitat de millorar el seu funcionament i els resultats. El programa ha mostrat molta eficàcia, amb un 91,2% de respostes (Sanz et al, 2014), i amb activitats adequades, en especial a les fases de detecció precoç.

-Unitats Terapèutiques i Educatives (UTES): Representa un model alternatiu a la presó tradicional, transformant la subcultura penitenciària i canviant l'escola de delinqüència per un espai educatiu. La dinàmica principal, portada a terme per l'equip multidisciplinari de cada centre, és a través de la corresponsabilitat.

-Programes d'intervenció amb drogodependents (CAS): Es porta a terme a diferents centres d'Espanya. Aquest programa té un impacte a tot el centre mitjançant diversos tallers i activitats els quals permeten la promoció de la salut i prevenció de riscos. El programa treballa la problemàtica de drogues en general i, recentment, ha introduït perspectiva de gènere.

-Programa d'intervenció amb joves (Impuls Jove): Es porta a terme al centre penitenciari Quatre Camins de Barcelona. Compta amb tres itineraris possibles, amb la finalitat de donar resposta a la particularitat de cada jove: Subprograma de Famílies, Subprograma per a la millora de competències i habilitats relacionals, i Subprograma Access (inserció laboral). L'objectiu del programa és promoure un canvi a la posició dels joves que afavoreixi la reinserció un cop es produeixi la desvinculació amb el centre penitenciari. A més, el programa pretén millorar les relacions interpersonals de la persona amb el seu entorn, enfortir la cohesió grupal, tractar aspectes emocionals i reptes personals, i afavorir els vincles amb la xarxa de recursos socials.

-Programa d'atenció a infractors contra la seguretat viària (Alcostop): El programa Alcostop es realitza amb la intenció d'atendre a una necessitat recurrent als centres penitenciaris, que són els delictes contra la seguretat viària causats per l'abús d'alcohol i altres substàncies. Aquest programa està destinat a sensibilitzar a les persones internes que el realitzen dels riscos que comporta la conducció temerària sota l'efecte del consum de drogues.

2.4. Reincidència

2.4.1. Què és la reincidència?

Generalment, s'entén per reincidència la repetició de certa conducta. Tot i això, aquest concepte no és unívoc i, per tant, pot fer al·lusió a diferents fenòmens de l'àmbit penal. Concretament, la reincidència delictiva s'entén com la repetició d'un o més delictes, després d'haver estat condemnat per qualsevol delicte previ (Cury, 2005). Tot i la complexa configuració històrica de la reincidència, no és fins al segle XIX que es reacciona a la recaiguda del delicte, quan a partir de llavors, a escala europea, es va dotar a la institució jurídica de perfils definits, i garanties jurídiques i d'aplicació (Agudo, 2005). Tal com queda reflectit als resultats de les entrevistes realitzades, la reincidència ha disminuït fruit de l'esforç del Sistema Penitenciari per aconseguir una major eficàcia dels programes de reinserció. Tot i això, la reincidència és un factor a tenir en compte donat que és un indicador d'error al procés reinsertiu, que s'ha de treballar i actualitzar constantment per tal de conèixer les necessitats i problemàtiques actuals, així com els factors que procedeixen a la remissió d'actes delictius, amb la finalitat de reduir l'índex de reincidència.

2.4.2. Factors de risc per la rehabilitació:

-Alta impulsivitat: Parlem d'un tipus d'actuació ràpida i irreflexiva, sense tenir en compte les conseqüències a mitjà i llarg termini (Eysenck, 1982). En el cas de la població penitenciària, trobem alts nivells d'impulsivitat, fet que provoca dificultat a l'hora d'inhibir certes respostes.

-Baixa tolerància a la frustració: Es pot definir com un sentiment desagradable, conseqüència de tots els esforços (físics i psíquics), actituds, aptituds, i temps que disposen les persones per tal d'aconseguir un objectiu que, finalment, no s'arriba a ell (Amsel, 1922). Aquest tret és un fidel predictor de la conducta delictiva i de reincidència pròpia de l'àmbit penitenciari, presentant baixa capacitat per tolerar la frustració.

-Locus de control extern: Fa referència a quan les persones atribueixen el seu destí a forces externes, com pot ser la sort o el karma. Sentir que estem en mans d'algú que decideix per nosaltres, pot fer que les nostres vides es converteixen en un cúmul de desgràcies (Rotter, 1966). En l'àmbit penitenciari és essencial el principi de voluntarietat, és a dir, que acceptin la situació real i estiguin motivats pel programa en qüestió.

-Incapacitat per a demorar el reforç: Quan som petits, la societat ens premia cada cop que fem alguna cosa bé per tal d'aprendre i augmentar la nostra autoestima (reforç immediat); però com més grans ens fem, les metes són més altes i tarden més a arribar els resultats (reforç demorat). En l'àmbit penitenciari, és molt comú l'incapacitat per a demorar el reforç i això perjudica els plans de reinserció, fent que es busquin resultats de millora immediats o no se sentin capaces de realitzar-los.

-Toxicomania: És l'hàbit patològic d'intoxicar-se amb substàncies que provoquen sensacions agradables o suprimeixen el dolor, causant l'evasió de la vida real. Segons indiquen les dades publicades en un informe de l'INE (2016), el 42% de la població penitenciària presenta algun tipus d'addicció a determinades substàncies. Aquest alt nivell de consum s'ha de tindre en compte a l'hora d'intervenir psicològicament en els programes de reinserció.

2.4.3. Factors afavoridors per la rehabilitació:

-Família: Els vincles familiars afavoreixen a la no reincidència, sent una font de suport, afavoridora per a la rehabilitació dels presos (Murray, 2003). Tanmateix, s'ha pogut comprovar que generar nous vincles afectius està directament relacionat amb el desistiment delictiu (Sampson, Laub i Wimer, 2006). A més a més, la família pot ser part important del procés de reinserció, sobretot en els primers moments de tornada a la llibertat.

-Autoestima: Els èxits o fracassos personals poden conduir al fet que les persones es consideren a si mateixos com a perdedors. En el cas de l'àmbit penitenciari, és

necessari restaurar la seva autoestima per reinserir-se en la societat com a ciutadà productiu.

-Motivació: És el desig de fer un esforç per arribar a certes metes, condicionat per la possibilitat de satisfer alguna necessitat individual (Robbins S., 1999). O, des d'una perspectiva menys organitzacional, el conjunt de forces que omplen d'energia, dirigeixen i sostenen els esforços d'una persona (Bateman, 1999).

-Habilitats socials: Són un conjunt de conductes que permeten a l'individu desenvolupar-se en un context individual o interpersonal (Caballo, 2005). És complicat poder avaluar-les, donat que la dificultat més gran rau en la mateixa naturalesa de les interaccions socials. És molt important que qualsevol persona tingui una alta competència d'aquestes habilitats.

3. Metodologia

3.1. Objectius

El principal objectiu del Treball de Final de Grau és valorar si, a través de trobar possibles optimitzacions en els actuals plans de reinserció, és necessari modificar la seva gestió. Per a poder arribar a una conclusió efectiva, cal analitzar l'actual organització dels centres penitenciaris. Aquests són els principals objectius:

- **Trobar punts forts i punts dèbils dels actuals plans de reinserció:** És necessari conèixer tant els punts dèbils, per tal de poder-los optimitzar o trobar alternatives; com els punts forts, per tal de mantenir i potenciar-los, de manera que obtinguin un major pes (Ruiz J., 2019; Congrés online membres de LIPA, 2020).
- **Esbrinar si existeixen dificultats que comporten un factor d'inviabilitat per als professionals que formen part dels processos de reinserció:** Aquest objectiu sorgeix d'una pregunta que es va plantejar durant la recerca d'informació: si un dels problemes podria ser que els professionals, de diferents àmbits, dels centres penitenciaris podrien no estar prou preparats per a situacions concretes?
- **Són els programes i activitats de reinserció social completament inclusius?** Conèixer els actuals programes i activitats de reinserció dels centres penitenciaris, valorar el que treballen, i detectar factors positius i negatius que tenen aquests; per optimitzar-los i poder fer noves propostes que abracin nous terrenys socials i formatius. Aquest punt va sorgir mentre es realitzava la recerca, ja que hi ha molta iniciativa de treballar des d'una perspectiva de drets, però la realitat és ben diferent; trobant desigualtat, entre altres factors (Rusler, V., Heredia, M., i Benítez, G., 2018; Carrillo, A. Q., García, J. N., i Salina, G. M., 2020).

Aquests objectius tenen la finalitat de tindre una base sòlida que serveixi per a optimitzar els actuals plans de reinserció. Això, equivaldria a disminuir la reincidència i aprofitar per a créixer individualment i col·lectivament en valors prosocials.

3.2. Mètode

És essencial, i més en aquest cas, conèixer de primera mà com viuen la reinserció, en centres penitenciaris, les mateixes professionals, d'àmbits diversos, que treballen en el procés. Les entrevistes han estat realitzades amb la intenció d'observar el que funciona eficaçment i el que es pot perfeccionar d'aquests processos. A la vegada, les entrevistes semiestructurades permeten, mantenint les directrius de la investigació, més flexibilitat per escoltar les vivències personals, podent descobrir paràmetres que no s'havien plantejat fins al moment.

Concretant amb els objectius proposats, s'ha utilitzat la següent metodologia:

- L'exhaustiva cerca d'informació, a partir de les referències bibliogràfiques, ha servit per trobar quins són els punts forts i els punts dèbils dels actuals plans de reinserció, així com altres aspectes rellevants que, durant la cerca, van anar sorgint. Tanmateix, aquesta investigació ha servit per aprofundir quant a com són d'inclusius els programes i activitats que es realitzen als centres penitenciaris.
- Per altra banda, les entrevistes han permès corroborar i modificar la informació de la cerca investigada. L'opinió dels professionals dels diversos àmbits que componen el procediment de la reinserció social ha estat essencial per conèixer, a escala pràctica, la realitat actual. Aquestes han estat transcrites.

3.3. Disseny de les entrevistes

Les entrevistes realitzades han estat qualitatives, donat que l'objectiu és obtenir informació i dades que responguin als propòsits concrets de l'estudi present, centrant-se en els aspectes no susceptibles de la quantificació. També, aquestes foren

semiestructurades, ja que donada la complexitat de la temàtica, era l'opció més adient, aportant major flexibilitat i permetent ajustar-se als entrevistats de diversos àmbits; acceptant aclarir termes, identificar ambigüitats i reduir formalismes.

Les preguntes es van formar a partir de dos principals processos. Primerament, de la recerca prèvia d'informació que s'havia realitzat i, per altra banda, es va crear una base, a través del programa Mentimeter, que va permetre recollir aportacions de diversos professionals de l'àmbit dels centres penitenciaris, on van poder contribuir gràcies a la difusió de 3 preguntes generals que donaven lloc a una resposta lliure i ample, a partir de la difusió de la Teresa, psicòloga del centre penitenciari XXX a la qual vaig poder entrevistar posteriorment, i el prestigiós criminòleg XXX.

A partir dels comentaris obtinguts d'aquestes, vaig recollir els temes més interessants que, a la vegada, han permès focalitzar i, fins i tot, obrir noves perspectives respecte a aquestes línies d'investigació. Una vegada recollides les aportacions de les diverses professionals, es va procedir a la creació de les entrevistes tenint en compte l'especificitat de cada professional, pretenent aconseguir contribucions des de diverses perspectives.

Els guions de les entrevistes seguien un ordre temàtic que, posteriorment, va permetre recollir la informació obtinguda amb major facilitat i eficàcia, seguint les 3 línies temàtiques que es plantejaven als objectius: punts forts i dèbils dels actuals plans de reinserció, trobar si existeixen factors d'inviabilitat pels professionals de l'àmbit, i conèixer si els plans són totalment inclusius. Per tant, es va utilitzar una tècnica de recollida de dades qualitativa.

Donada l'actual situació de pandèmia, el procés d'aconseguir entrevistes va ser notablement complicat per les mesures anticovid de les presons i la reticència de les persones va conduir a la denegació de la majoria d'elles. De totes maneres, es van poder realitzar 5 entrevistes a diverses professionals de l'àmbit penitenciari i, a més, es va poder visitar, parlar amb diversos professionals, i viure en primera persona la secció semioberta del centre penitenciari XXX i la llar XXX.

Les professionals entrevistades han estat:

- Enric, educador social a un centre penitenciari, amb molts anys d'experiència.
- Teresa, psicòloga d'intervenció d'un centre penitenciari a Espanya.
- Marta, subdirectora d'intervenció d'un centre penitenciari i coordinadora del departament de malalts mentals.
- Jordi, cap de departament a la secretaria de Mesures Penals, amb experiència al departament de Justícia.
- Sandra, treballadora social amb experiència a ajuts i assistència a l'àmbit penitenciari.

4. Resultats

Persona entrevistada	Enfocament d'estudi	Punts forts	Aspectes a millorar
Enric	Programes de reinserció	-Els programes d'interior són comuns a tots els centres penitenciaris (igualtat de condicions). -Els programes es presenten segons el perquè una persona ha comès un delictes, i no tant pel delictes en si. -Els resultats dels programes es valoren de diverses maneres per saber si són eficients.	-Consultar més, per part de direcció i organismes responsables, a les persones treballadores als processos reinsertius. -Agilitzar el procés burocràtic (60% del temps el dedica a escriure davant l'ordinador), per profunditzar més amb les persones preses. -La falta de recursos provoca no poder intervenir adequadament.
	Efectivitat dels programes	-Voluntat de la persona. -Bona comunicació. -Ambient de confiança. -Ensenyar a gestionar-se ella mateixa.	-Falta de motivació. -Infantilitzen a les persones (sistema rígid, encara que pensin que no és l'adequat).
	Factors d'inviabilitat per a les professionals		-Falta de recursos i medis (telèfons, material...).
	Inclusió	-Actualment, es té molt en compte. Gran canvi.	-Difícil d'ubicar segons les seves necessitats (falta d'especialització). Es "passen la pilota" entre institucions.
	Altres		
Teresa	Programes de reinserció	-Se'ls dona règim de semilibertat quan ha solucionat els problemes que li van fer cometre el/s delictes/s. -Totes les persones tenen possibilitat de realitzar els programes.	-Centres penitenciaris eficaços, però a nivell tractamental no tant. Hi ha barreres que provoquen que els programes i intervencions no es puguin fer com a altres institucions.
	Efectivitat dels programes	-Generar un clima social bo i ocupar el temps productivament té efectes molt positius per	-Tall i desemparament de la persona quan obté la llibertat. Reclama una continuïtat en llibertat. Els

		a les persones preses. -Entorn complementari positiu (piscina, gimnàs...).	drogodependents tenen una xarxa de suport i tractament molt gran, però agressors sexuals, per exemple, queden desamparats. No tenen on anar per buscar ajuda fora dels centres.
	Factors d'invialibilitat per a les professionals	-Les professionals s'adapten molt als recursos que tenen.	-Falten recursos, materials i espais condicionats. -Carència en nombre de professionals, el que comporta poc temps per a treballar amb cadascuna de les persones. -Falta de cursos de formació per a les professionals, de reciclatge i informació.
	Inclusió	-Es tenen polítiques clares quant a la sexualitat i gènere.	-Prevalen més les polítiques de seguretat que les inclusives. -Les presons són molt masculines a escala organitzativa. -Cap persona amb situació de discapacitat hauria d'estar a presó (moltes barreres).
	Altres	-Els permisos de sortida els permeten constatar com es mou la persona fora. -L'assumpció de responsabilitat és un factor molt important per a treballar la reinserció. -Un problema, que porta a la reincidència, és el retorn al seu context habitual i estil de vida, ja que els pot fer recaure. Sobretot els drogodependents, tenen una necessitat econòmica molt gran. -Hi ha gent amb valors materials molt grans, i tenen una necessitat econòmica, el que els porta a la mala vida (tràfic de drogues...). -La població penitenciària és molt masculina. Les dones tenen una autonomia molt baixa, molt dependents d'una figura masculina. -La feminitat es veu com debilitat als centres penitenciaris, fa falta més llocs d'alt comandament de dones.	

Marta	Programes de reinserció	-Es té en compte tant la voluntarietat de la persona com la disposició de l'equip segons què creu convenient per a la seva reinserció. -La reincidència és considerablement menor si una persona realitza els programes. -Tots els programes estan orientats a la prosocialitat (estil de vida positiu, no culpabilitat...).	-De la intervenció general, tot i l'enriquiment a nivell grupal, es perd molt la intervenció individualitzada. -Dificultat de durada dels programes donat que la diversitat de condemnes fa que el grup sigui canviant. -Manual dels programes massa tècnic.
	Efectivitat dels programes	-Trasllats entre presons segons l'adequació i necessitats de la persona per a cada programa. -Sense fer judici tècnic, les professionals estudien l'arrel del problema que ha comportat cometre el delictes per saber quin programa és el més adequat. -Programes molt complets i amb bons resultats. -Els programes que s'implementen s'escullen segons les necessitats personals. -Cohesió grupal i bon entorn terapèutic.	-Un cop la persona aconsegueix la llibertat, les professionals dels centres no poden garantir la seva continuïtat tractamental. Es valora la possibilitat de fer un seguiment continuat o comptar amb algun organisme. -El factor retorn al seu context és perillós perquè l'entorn pot tenir hàbits molt diferents dels que s'apliquen a presó. -Tothom té accés als programes, però molts tenen impediments: no saber llegir o escriure, o la seva condemna no dura prou temps per a realitzar el programa. -S'haurien d'actualitzar els programes i incloure factors com les xarxes socials... -Falta d'entorn terapèutic.
	Factors d'inviabilitat per a les professionals		-Falta de recursos i medis tècnics (Internet...). -Falta d'individualització. Es necessiten més recursos per dedicar més temps a la

			intervenció individual. -Falta de tècnics.
	Inclusió	-Es posen a la mateixa cel·la persones amb sensibilitat amb persones amb necessitats especials. -Hi ha una política quant al col·lectiu LGTBI molt respectuosa.	-Hi ha col·lectius, com els malalts mentals, que són extremadament vulnerable per estar a centres penitenciaris. No és l'entorn on poden estar millor atesos. -Falta de recursos per a la intervenció amb col·lectius vulnerables. Es fan activitats i s'inculquen hàbits de vida saludable, però no el suficient. -Falta de coneixement per part de les professionals en casos específics, tot i els cursos que es fan. -Desemparament un cop finalitzen la condemna. -De vegades, la llibertat ve de la nit al dia, i no dóna temps d'avisar a un centre de salut mental o per trobar recursos.
	Altres	-Sistema lent, el que comporta menys temps de treball eficaç. -Preocupació perquè als centres, en casos de necessitats especials, es controla la medicació i hàbits diaris, però quan obtenen la llibertat queden desemparats. La falta de prendre la mediació pot provocar que recaigui i torni a delinquir.	
Jordi	Programes de reinserció	-S'utilitzen tècniques del conductisme clàssic perquè tinguin una continuïtat. -A banda de demandes de plans de càstig i d'impacte, les intervencions són cognitives-conductuals prosocials. -Baixa reincidència a Catalunya, 3 de cada 10 només (a EEUU. són 6 de	-Cal major recerca per fer intervencions eficaces, de major impacte i menor cost. S'inverteix molt poc en ciència perquè no interessa. -Afegir intervencions orientades a certs tipus de necessitats, que no es tenen en compte (delinqüència econòmica). -Millorar instruments d'intervenció, amb

		cada 10). -Model d'intervenció basat en les necessitats de les persones.	intel·ligència artificial per exemple (de predicció). -S'ha invertit molt en seguretat, però poc en reinserció. -Falta de responsabilitat per part de la comunitat. La societat necessita comptar amb més plans de prevenció de delictes, més culte i més recursos.
	Efectivitat dels programes	-Cada cop es tenen centres més normalitzats (amb més espai per intern i amb millors condicions).	-L'entorn penitenciari, segons quines problemàtiques personals, no beneficia a les persones (droga...). -Falta d'actualització dels programes. -Falta de professionals. -Dificultats amb persones que tenen baixos nivells intel·lectuals (problema amb lectoescriptura...).
	Factors d'inviabilitat per a les professionals		-Falta d'actualització de les professionals (amb metodologies innovadores). -Falta de recursos.
	Inclusió	-A Serveis Penitenciaris es té la legislació més moderna quant a transsexualitat a Europa. -Política de referents de gènere molt extensa als centres (població penitenciària molt masculina). -Canvi radical quant a la inclusió de persones amb diversitats funcionals (ascensors, rampes, llenguatge de signes...).	-Important prioritzar a la comunitat treballar una visió inclusiva (col·lectiu LGTBI, masculisme, diversitats funcionals...). -Falta de recursos per atendre a persones amb diversitats funcionals: més professionals especialitzades, major investigació i atenció efectiva. -Persones amb dificultats personals per complir condemna no haurien d'estar a presó. S'ha de fer càrrec la comunitat, adaptant-se a les seves

			necessitats. Dins de la presó serà objecte de vulneració de drets. És una crítica que fa als jutges.
	Altres	-Endurir les penes no és sinònim de millora (Pena de Mort → la reincidència és molt major, gairebé el doble. -Els programes que s'implementen a Catalunya són programes que la comunitat científica ha certificat que són bons. Normalment, de Canadà. -La ràtio intern-professional és de: 1 psicòleg/100, 1 educador/50, 1 treballador social/120 (es necessita el doble). -L'1% de la població penitenciària presenta diversitats funcionals, percentatge superior al de la comunitat.	
Sandra	Programes de reinserció	-Les Junes de Tractament (amb el treball multidisciplinari) són molt positives, sempre que la persona tingui una xarxa social.	-L'entorn penitenciari no és l'adequat per certes tipologies de delictes (addiccions...). Proposa comunitats terapèutiques com a mida més eficaç. -Millorar desigualtats polítiques (salut mental...) a la comunitat per reduir delictes. -Persones sense xarxa social queden molt desamparades, sense recursos un cop queden en llibertat. -S'hauria d'implementar un acompanyament de sortida, perquè si una persona fa la semilibertat a un centre, però quan torna al seu entorn, segueix sent un canvi brusc. -Buscar alternatives d'itineraris segons les necessitats de la persona. I, sovint (salut mental), fora de la presó, perquè perden habilitats i capacitats.

	Efectivitat dels programes		-Es troba amb la majoria de persones que se senten perdudes, sense saber què fer un cop surten de presó, preferint aquell entorn segur. -Necessari fer conscient a la població penitenciària de les necessitats que té cadascú. -Treballar més habilitats personals. Autoestima molt baixa. -Molt complicat treballar a presons massificades. -Proposa fer la reinserció aprenent a conviure amb la comunitat. -Les treballadores fan el que poden amb recursos limitats (molts interns per professional), però es requereix un treball més individualitzat.
	Factors d'inviabilitat per a les professionals		-Falta d'ajust econòmics per part de Justícia.
	Inclusió		-Es va trobar amb una dona trans que, feia 8 anys, li assignaren a un mòdul d'homes. El recurs de semillibertat li van buscar de dones. -Surten amb argot i actituds molt masculines.
	Altres		-Molt necessari treballar a la comunitat per prevenir futures delinqüents. Per exemple, les professores sense excloure als alumnes i detectar quan es troben amb famílies desestructurades i ambients inadequats. -És necessari major implicació comunitària. Es deixa de banda a la població penitenciària. -Molts problemes amb l'ocupació laboral, molt difícil trobar. I és clau per a la reinserció. Falta compromís de la comunitat. -Mentre estan a presó, i tenen l'Autorització de Treball, segueixen l'itinerari correctament, però

		després no poden tenir permís de residència, no tenen un treball normalitzat, i tampoc poden tornar al seu país. Estan a terreny de ningú. La llei d'estrangeria és molt dura. -L'alternativa a la presó podria ser a comunitats terapèutiques, com la llar a la qual treballa. -A la llar valoren molt més la intenció de canvi que l'actitud en si.
--	--	--

5. Conclusions

Un cop extrets els resultats de les entrevistes realitzades a les professionals de l'àmbit penitenciari, i juntament amb la informació recopilada al marc teòric i l'experiència viscuda al centre penitenciari i la llar, extrec les conclusions que menciono a continuació. Per una banda, ressaltarà els factors més rellevants dels resultats i, per l'altra, mencionaré les diverses propostes alternatives, per a cada punt, a l'estructura penitenciària actual que he recollit en conjunt amb les professionals entrevistades.

Programes de reinserció

Els programes de reinserció que s'implementen a Catalunya es basen en intervencions cognitiu-conductuals prosocials. És a dir, tot i les demandes d'algunes institucions per implementar intervencions d'impacte basades en el càstig, la reinserció a Catalunya i resta d'Espanya aposta per una reinserció basada en el bé social i ser un pont on es puguin facilitar les eines adequades per tornar a la comunitat correctament. A més, les tècniques que s'utilitzen són del conductisme clàssic, el que permet que el procés de reinserció tingui una continuïtat. Tot i això, diverses professionals coincideixen en el fet que el tall abrupte de les intervencions, sense fer cap acompanyament de sortida, és un greu inconvenient pel que fa al procés reinsertiu, donat que, una vegada la persona aconsegueix la llibertat, sense tenir una xarxa social sòlida, queda desamparada radicalment, sense poder garantir la seva continuïtat tractamental. Per exemple, així com trobem que els drogodependents tenen una gran xarxa d'adhesió a la comunitat, els agressors sexuals no.

També, tot i que es valora molt positivament el treball de les Juntes de Tractament, on un equip multidisciplinari avalua cada cas, les professionals reclamen que, des de direcció i alts càrrecs, consultin més a les treballadores que tenen contacte directe amb els presos, així com un sistema que agilitzi més la tramitació burocràtica. I un altre reclam, per part de totes les professionals entrevistades, és la falta de recursos que es destinen a l'àmbit penitenciari i el necessari que és invertir en reinserció, és a dir, en

recerca i intervencions orientades a les necessitats, i amb més professionals treballant. I, pel que fa als programes en si, es detecta una falta d'individualització, conseqüència de la falta de professionals i recursos i de la massificació a presons, i actualitzar els programes per tal que comptin amb necessitats més recents i amb un llenguatge més adaptat al nivell intel·lectual de la població penitenciària.

A més, a escala comunitària, es qüestiona l'entorn penitenciari per a certs tipus de delictes, podent proposar alternatives al sistema clàssic dels centres penitenciaris. I es fa reclam de la falta de corresponsabilitat que la comunitat té amb la població penitenciària.

Algunes propostes alternatives del sistema actual seria, per una banda, actualitzar el sistema burocràtic de les treballadores penitenciàries, per tal d'agilitzar els processos i poder dedicar més temps de treball d'intervenció i social amb les persones preses. I, també, es proposen alternatives, com comunitats terapèutiques (com la llar XXX), com a mida més eficaç per a determinades tipologies delictives, sent un entorn més prosocial i afavoridor.

Efectivitat dels programes

Quant a l'efectivitat dels programes, s'han recollit diversos factors que comporten millors resultats als programes reinsertius, com poden ser la voluntat de la persona, la bona comunicació entre la població penitenciària i les professionals i, sobretot, generar un ambient de caliu i confiança, generant, a la vegada, habilitats prosocials entre les persones preses. També, la clau perquè els programes siguin eficients és detectar les necessitats de les persones i conèixer què li va portar a cometre cert delicte, més enllà de la tipologia delictiva comesa en si; a més, es ressalta lo important que és ensenyar a gestionar-se una mateixa persona, donat que quan surten es veuen en una situació d'incertesa. Una forma de poder facilitar els programes adequats és jugar amb els trasllats de centres si una persona requereix un programa que, en aquell moment, no s'està realitzant al centre.

Pel que fa als factors que impedeixen l'efectivitat dels programes, trobem que als centres penitenciaris s'infantilitzen a les persones, el que comporta perdre capacitats bàsiques que, posteriorment, han de treballar les habilitats essencials a les institucions de semilibertat. Això fa remarcar la necessitat de buscar alternatives al sistema actual per tal que no perdin la trajectòria de vida i s'emfatitzi més en treballar les habilitats i obtenció de recursos per quan surtin de la presó. Ja que, a més, aquestes persones es troben desemparades un cop retornen, majoritàriament, als seus contextos habituals. A més a més, factors que molt s'han remarcat és la falta d'un entorn terapèutic adequat, per motius varis com són la massificació de persones (sense poder treballar gaire individualment), i la falta de recursos i professionals que sol·liciten des d'institucions penitenciàries.

Algunes propostes alternatives són la implantació de plans més individualitzats, que permetin fer un treball més adequat a les necessitats i habilitats de cada persona, per la qual cosa és necessari un major nombre de professionals a l'àmbit penitenciari. I, de nou, invertir més recursos i la creació de models alternatius als centres penitenciaris actuals per tal de disminuir el desemparament i pèrdua d'habilitats que provoca l'estada a presó tancada, i noves estructures per a certes tipologies delictives.

Factors d'inviabilitat per a les professionals

Pel que fa als factors d'inviabilitat per a les professionals, a través de les entrevistes fetes, es detecta un reclam de recursos, tant en l'àmbit econòmic com material. Per una banda, se sol·licita més inversió econòmica a l'àmbit penitenciari per tal de treballar en condicions i poder atendre a totes les necessitats que es requereixen; així com més ajuts de Justícia per a les institucions penitenciàries, com les llars de semilibertat. I, per una altra, es demanen més medis que acompanyin als programes de reinserció, com poden ser telèfons per a l'assistència en semilibertat, material per fer-ne ús a les sessions amb les preses, o connexió a Internet a l'hora de realitzar els programes.

A més, també es requereix un major nombre de professionals penitenciaris, ja que actualment no donen abast per a fer el correcte treball individualitzat i, per tant, no cobreixen totes les necessitats que presenten les preses i tenen poc temps per dur a terme els programes. A més, el cap de XXX em va transmetre la necessitat d'augmentar el nombre de cursos de formació i actualització de les professionals que treballen als centres penitenciaris; de fet, la coordinadora d'intervenció de XXX em va expressar la mateixa necessitat de rebre cursos de reciclatge i informació d'acord amb les problemàtiques actuals.

Algunes propostes alternatives quant als factors d'inviabilitat que presenten les professionals, és un compromís polític que presenti un augment de recursos destinats a l'àmbit penitenciar, que permeti un major nombre de professionals (es demana gairebé el doble de professionals per tal de donar l'abast al correcte funcionament reinsertiu). També, es reclamen programes d'actualització pels professionals, que els aportin metodologies innovadores i tècniques més eficaces de prevenció i atenció a les necessitats d'intervenció que presenta l'actual població penitenciària.

Inclusió

Quant a la inclusió als centres penitenciaris, trobem que la política penitenciària ha madurat molt amb el pas dels anys, sent molt més inclusiva que dècades enrere. A Espanya, comptem amb una de les legislacions més modernes d'Europa pel que fa a polítiques de gènere, LGTBI o d'atenció a les diversitats funcionals. Un dels aspectes a destacar és la implicació de les professionals per fer tot el possible perquè la inclusió evolucioni i pugui estar present cada cop més, tot i la falta de recursos, que impedeixen l'especialització que requereixen per atendre a determinades necessitats o construir espais adaptats a totes les circumstàncies. De fet, les Juntes de Tractament, un element molt enriquidor per atendre a cada cas concret, intenten ser inclusius amb la mida del que poden com, per exemple, ajuntar a una mateixa cel·la a una persona que té una gran sensibilitat amb una que presenta necessitats especials.

A banda d'això, s'ha detectat que les polítiques inclusives no prevalen als centres penitenciaris, sinó les de seguretat. Un reclam que presenten algunes professionals entrevistades és la necessitat d'invertir més en polítiques reinsertives i d'inclusió, ja que les mesures de seguretat són moltes avui dia. Si fos així, es podria treballar en una visió inclusiva pels diversos col·lectius, treballant l'eliminació de l'argot penitenciari i actituds masclistes que presenten un cop surten de presó.

Una de les crítiques que, gairebé totes les entrevistades m'han transmès, és que les persones amb dificultats personals per complir condemna no haurien de ser a presó, ja que no es troben a un entorn adequat per atendre les seves necessitats, sent molt vulnerables. A més, tot i els cursos que s'ofereixen a les professionals penitenciàries, relaten que no se senten preparades per atendre a certs casos, ja que no són especialistes i no tenen els coneixements adequats per a poder atendre'ls com caldria. La falta d'especialització comporta que sigui difícil ubicar, en certs aspectes, a determinats casos de salut mental, i les institucions que s'haurien de fer càrrec es desenten, afectant únicament a aquest col·lectiu vulnerable. A més, la falta de recursos torna a estar present, ja que els col·lectius vulnerables, tot i l'avanç en aquest aspecte, segueixen sent desemparats un cop finalitzen la condemna, ja que si no tenen una xarxa de suport sòlida, és impossible fer el seguiment de la medicació que prenen i els hàbits diaris als quals estaven acostumats. I es presenta una important preocupació en aquest aspecte, ja que si deixen de prendre la medicació, pot provocar que hi hagi una recaiguda que li pugui fer tornar a delinquir.

Amb el recollit, una proposta alternativa al model penitenciari actual seria una major implicació comunitària, la que s'hauria de fer càrrec de les persones que presenten les persones amb problemàtiques personals per a estar a centres penitenciaris, ja que no és l'ambient més adequat per a ells i es podria considerar una vulneració de drets. Per exemple, un reclam pels jutjats seria que tinguessin major consideració cap a aquest col·lectiu, proposant models alternatius com centres terapèutics, amb especialistes, que poguessin tractar més adequadament les seves necessitats. També, seria interessant que hi hagués més institucions dirigides a atendre, concretament, al col·lectiu que presenta diversitats funcionals un cop surtin de presó, atenent així a les seves necessitats primordials.

Altres aspectes

També s'han recollit altres aspectes de rellevància que podrien servir per a futures propostes alternatives. Per una banda, cal dir que el model actual, que aposta per una reinserció prosocial, és molt positiu i dona dels millors resultats a tota Europa, basant-se en programes originaris del Canadà, país on la taxa de reincidència és baixa i s'obtenen molt bons resultats dels programes. Per tant, queda demostrar que mides més estrictes, basades en el càstig com la Pena de Mort, no són una alternativa viable. Tot i això, hi ha certes tipologies delictives i persones amb necessitats especials que l'entorn penitenciari no els beneficia, i la proposta de crear centres terapèutics alternatius per aquests casos, seria una opció bastant viable i positiva per a la societat. A més, seria adequat agilitzar i modernitzar el sistema per tal que la lentitud actual es transformés en més temps dedicat a treball d'intervenció i, per tant, major eficàcia als centres penitenciaris. A la vegada, també s'ha mencionat la necessitat de crear un nivell organitzatiu de l'àmbit penitenciari feminista, amb el que provocaria major igualtat en els diversos aspectes que conformen aquests centres. Una opció seria col·locar més dones en posicions d'alts càrrecs, el que influiria positivament a l'estructura global dels centres.

També, una mida que seria interessant implementar als centres penitenciaris seria la de controlar més el tràfic de drogues, ja que és una realitat coneguda per les institucions, però no s'impliquen per aturar-ho. El tràfic de drogues comporta seguir amb necessitats econòmiques dependents de les drogues i un continu de mala vida i, per tant, antisocial, que se segueix generant dins de presó.

Finalment, destacar la importància que té treballar les institucions penitenciàries amb els diferents estaments de la comunitat. És a dir, cal una major implicació comunitària per a frenar casos delictius i aconseguir un major estil de vida prosocial a la nostra societat actual. Per exemple, una via possible seria la de crear unes institucions que s'encarreguessin de detectar possibles futurs casos de delinqüents, començant per les escoles. Seria convenient que, per exemple, si les professores detecten que un nen o nena que conviu amb una família desestructurada, el professorat pugui comptar amb una xarxa de detecció per actuar i prevenir futurs delinqüents, fet que es podria evitar

si es detectessin a temps i es poguessin aportar, a aquestes persones, un estil de vida més prosocial.

Valoracions i reflexions personals

Aquest treball ha suposat una feina molt enriquidora personalment. Era un àmbit que em cridava l'atenció, però que desconeixia en la majoria dels aspectes. Considero que, a través d'aquest, he comprès perfectament el que significa la prosocialitat i, en concret, la importància i correspondència que la comunitat tenim en relació amb la població penitenciària, de la qual tenim una consideració molt antisocial i, inclús, infrahumana. Els punts forts que presenta el treball crec que se centren en l'experiència viscuda a les institucions penitenciàries i l'aportació de les professionals entrevistades.

Com a limitacions, destacaria la impossibilitat de poder realitzar determinades entrevistes i conèixer de primera mà més institucions penitenciàries, ja que és clau per a poder fer una anàlisi adequada. També, hauria estat convenient poder comptar amb més perspectives de diverses professionals d'aquest àmbit, com podien ser juristes o criminòlegs, fet que va ser impossible donat l'actual situació de pandèmia.

Per tant, basant-me a l'estructura del treball, de la que estic suficient orgullós, per a futures propostes, afegiria noves perspectives, que poguessin ampliar la visió crítica del treball. A més, dels resultats i conclusions obtingudes, seria ideal comprovar amb professionals certes propostes alternatives a l'actual model penitenciari per saber si serien viables i positives. I, per a una possible futura continuació o implicació del treball, una proposta seria la creació d'una xarxa de professionals de dues o més comunitats on tinguessin un suport comunicatiu on poguessin compartir i proporcionar-se eines i créixer prosocialment.

Referències bibliogràfiques

- Agudo, E. (2005). Principio de culpabilidad y reincidencia. *Granada, España: Universidad de Granada*, 13-14.
- Añaños-Bedriñana, F. T., & Jiménez, F. (2016). Población y contextos sociales vulnerables: la prisión y el género al descubierto. *Papeles de población*, 22(87), 63-101.
- Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of Clinical and Social Psychology*, 4, 359-373.
- Bermúdez, M. (1997). *La autoestima como estrategia de prevención*. Madrid: Piramide.
- Brundelius, M.; Escotorín, G. & Izquierdo, C. (2014, October). Social responsibility of universities and social inclusion: Reshaping organizational culture through prosocial behavior of students, lecturers and employers. In Schwerk,A. (Chair), CSR in Universities, Symposium conducted at 6th International Conference on Corporate Sustainability and Responsibility, Berlin.
- Brundelius, M., Escotorin, P. & Roche, R. (2015). Motivating future business leaders to act socially responsible through prosocial behaviors at University. En Radha R. Sharma, Merrill Csurí, Kemi Ogunyemi (Eds.) *Managing for Responsibility: A Textbook for an Alternative Paradigm*. Ney York: Business Expert Press in PRME book collection.
- Burón, J. N. (2009). El desamparo de la víctima en la fase penitenciaria de la ejecución penal: algunas consideraciones en torno al objetivo prioritario de la pena. *Diario La Ley*, (7157).
- Cabrera, J. (2016). Personas privadas de libertad, sistema integral de rehabilitación y su incidencia en la reinserción social. 11.
- Carrillo, A. Q., García, J. N., & Salina, G. M. (2020). Discriminaciones de género en prisión. Programas socioeducativos para combatir la desigualdad. In *Educación para el*

Bien Común: hacia una práctica crítica, inclusiva y comprometida socialmente (pp. 1008-1021). Octaedro.

-Cirera, M. (2010). Liderazgo Prosocial: hacia un liderazgo participativo y eficiente. En R. Roche. (Ed.) *Prosocialidad, nuevos desafíos: métodos y pautas para la optimización creativa del entorno*. (99- 110). Buenos Aires: Ciudad Nueva.-Cury, E. (2005). Derecho penal, parte general. *Santiago: Ediciones Universidad Católica de Chile*.

-Escotorín, P., Roche, I. & Roche, R. (2012). Fraternización de espacios y entornos desde la Prosocialidad: el modelo de comunicación de calidad prosocial. En Mardones, R. (Ed.). *Fraternidad y Educación. Un principio para la formación ciudadana y la convivencia democrática*. (127-153) Buenos Aires: Ciudad Nueva.

-Escotorín, P.; Roche, I. & Delvalle, R. (2014). Relaciones prosociales en comunidades educativas. Algunas conclusiones del proyecto europeo MOST. La Garriga: Fundació Universitaria Martí i Humà.

-Gacono, C Niebering, R. Owen, A., Rubel, J. & Bodholdt, R. (2001) Treating conduct disorder, antisocial, and psychopathic personalities. En J.B. Ashford, B, Sales y W. Reid (ed), *Treating adult and juvenile offenders with special needs* (pp. 99-130). Washington, DC: American Psychological Association.

-Gámbara, L. (1920). *El Derecho Penal en la Antigüedad y en la Edad Media*. Barcelona.

-García Valdés, C. (1999). A los veinte años de la Ley General Penitenciaria. Algunos recuerdos. *Revista de estudios penitenciarios*, 31-44.

-Hinojosa, A. L. A. (2020). ANTECEDENTES DE ABANDONO INFANTIL Y RIESGO SUICIDA EN LA POBLACIÓN DEL CENTRO FEMENIL DE REINSERCIÓN SOCIAL TEPEPAN. *Letra en Psicoanálisis*, 5(2).

-Lacunza, A. B., & González, N. C. (2011). Las habilidades sociales en niños y adolescentes. Su importancia en la prevención de trastornos psicopatológicos. *Fundamentos en humanidades*, 12(23), 159-182.

-Lösel, F., & Bender, D. (2003). Protective factors and resilience. *Early prevention of adult antisocial behaviour*, 130-204.

-Membres de LIPA i professionals de l'àmbit penitenciari, educatiu, psicològic i de la salut (Juliol de 2020). Prosocialitat en l'àmbit penitenciari. En P. Escotirín (Presidència). Congrés online, Espanya i Itàlia, entre altres localitzacions.

-Ramírez, R. D., Abreu, J. L., & Badii, M. H. (2008). La motivación laboral, factor fundamental para el logro de objetivos organizacionales: Caso empresa manufacturera de tubería de acero. *Revista Daena (International Journal of Good Conscience)*, 3(1).

-Redondo, S & Frerich, N. (2014) Crimen and Justice reinvestment in Europe: Possibilities and Challenges. *Victims and Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy and Practice*, 9(1), 13-49.

-Roche, R. (1995). Psicología y Educación para la Prosocialidad. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

-Ruiz, J. (2019). *Estrés en prisión y factores psicosociales*. Obtenido de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4536388>.

-Rusler, V., Heredia, M., & Benítez, G. (2018). Producir Accesibilidad en la cárcel: Trabajando juntos desde una perspectiva de derechos.

-Sanz, J., Gómez-Pintado, P., Ruiz, A., Pozuelo, F., & Arroyo, J. M. (2014). Programa de Atención Integral al Enfermo Mental en las prisiones españolas (PAIEM): valoración tras cuatro años de funcionamiento. *Revista Española de Sanidad Penitenciaria*, 16(3), 91-102.

-Ward, T & Eccleston, L. (2004), Risk, responsivity, and the treatment of offenders: introduction of the special issue. *Psychology, Crime & Law*, 10(3), 223-227.

-Zara, G. & Farrington, D. P. (2016). *Criminal Recidivism: Explanation, prediction and prevention*. New York, NY; Routledge, Tylor and Francis Group.

Annexos

Versió reduïda de les entrevistes..... pàg. 38

- Entrevista a l'Enric..... pàg. 38
- Entrevista a la Teresa..... pàg. 41
- Entrevista a la Marta..... pàg. 44
- Entrevista al Jordi..... pàg. 47
- Entrevista a la Sandra..... pàg. 50

Protecció de dades de les entrevistades..... pàg. 53

(Les transcripcions de les entrevistes i els documents de protecció de dades de les persones entrevistades han estat eliminades d'aquesta versió del TFG per tal de reservar i protegir l'intimitat de les persones entrevistades que han participat en la realització d'aquest treball d'investigació).